

14. Matvieieva, T. V. (2003). Tonal'nost' [Tonality]. Stylistic encyclopaedic dictionary. Moscow, USSR: Flinta : Science, 77–84.

Рекомендовано до публікації д-р філол. наук, професор Левченко О. П.
Дата надходження рукопису 20.11.2014

Коцюба Надія Йосипівна, кандидат філологічних наук, кафедра української та іноземних мов, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України, вул. Сухомлинського, 16, м. Львів-Брюховичі, Україна, 79491
E-mail: Nadin-k@ukr.net

УДК 81'373.612:811.14'03

DOI: 10.15587/2313-8416.2014.33580

ФІТОМОРФНА МЕТАФОРА У СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУ ЗАЗДРІСТЬ У РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ ОТЦІВ ЦЕРКВИ

© О. Ясіновська

Стаття присвячена вивченню метафоричної концептуалізації категорій внутрішнього світу людини в християнському релігійному дискурсі. На матеріалі репрезентативних текстів отців Церкви проаналізовано засоби вторинної номінації концепту заздрість, які представлені фітоморфними образами. Виявлено родові й видові концептуальні ознаки заздрості-рослини, показано вагомність фітоморфного коду у християнській релігійній картині світу, встановлено прагматичний потенціал фітоморфної метафори

Ключові слова: концептуальні ознаки, концептуальна метафора, когнітивна модель, концепт заздрість, релігійний дискурс, отці Церкви

This article deals with the research results of metaphoric conceptualization of categories of the human inner world within the Christian religious discourse. Basing on the representative texts of Church fathers, the means of secondary nomination of the concept envy are analyzed. They are represented by phytomorphic images. Generic and specific conceptual features of the 'envy'-plant are discovered. The importance of phytomorphic code in the Christian religious worldview is pointed. The pragmatic potential of the phytomorphic metaphor is determined

Keywords: conceptual features, conceptual metaphor, cognitive model, concept envy, religious discourse, Church fathers

1. Вступ

Актуальним напрямом вітчизняних і зарубіжних лінгвокогнітивних студій залишається конструювання концептів-домінант тієї чи іншої лінгвокультурної традиції. Вагоме місце при цьому відводиться концептуалізації – одному з наважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що забезпечує осмислення різнобічної інформації та сприяє формуванню концептуальних структур у її свідомості. Згаданий процес пов'язаний з виокремленням із загального уявлення про об'єкт відносно простих концептуальних елементів, виявленням відношень і взаємозв'язків між цими елементами та встановленням ступеню важливості кожного з них у конструюванні мовцем того чи іншого образу світу.

2. Огляд літератури і постановка проблеми

Сьогодні фахівці в ділянці когнітивної лінгвістики враховують, що когнітивне опрацювання нового знання при його концептуалізації відбувається шляхом перенесення «буквального» значення існуючих мовних знаків і супутніх їм асоціацій на іншу ділянку знань. Йдеться про концептуальну

метафору, яка вважається основним засобом концептуальної системи людини, за допомогою якого індивід розуміє і сприймає об'єкти одного типу через терміни об'єктів іншого, більш відомого, типу (М. Блек, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Р. Гарріс, З. Ковешец, Е. МакКормак, С. Пепперс, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, А. Вежбицька, А. Баранов, С. Воркачов, М. Піменова, А. Чудінов та багато ін.). Вагомність метафори вбачають у тому, що вона дозволяє «розуміти досить абстрактні або неструктуровані за своєю природою сутності за допомогою більш конкретних термінів або, принаймні, більш структурованих сутностей» [1]. Пов'язуючи чуттєво сприймані ознаки з абстрактними об'єктами, концептуальна метафора виконує гносеологічну функцію. Вона «формує ділянку вторинних предикатів-прикметників і дієслів, що характеризують непередметні сутності, властивості яких виокремлюються по аналогії з доступними сприйняттю ознаками фізичних предметів і спостережуваних явищ» [2, 3]. Концептуальна метафора є водночас вербалізованим способом пізнання і виходом на абстрактний рівень мислення [4].

Особливу роль концептуальна метафора відіграє при конструюванні категорій внутрішнього світу людини – безпосередньо не спостережуваних мисленневих явищ, які у процесах пізнання співвідносяться через метафору з простими або конкретно спостережуваними мисленневими просторами. В основі концептуальних метафор, містяться когнітивні моделі – своєрідні структури представлення знань, що становлять певний стереотипний образ, за допомогою якого організується досвід людини, її знання про світ, а також те, що людина бажає висловити. Когнітивні моделі виявляють відносну простоту структурних типів і становлять послідовну систему, побудовану на універсальних законах. Реалізуються когнітивні моделі у мовних схемах – різних формах і способах вираження в певній мові знань про об'єкти, предмети, явища та інші фрагменти світу. Такі схеми ґрунтуються на подібності між різними структурами, що виявляється при абстрагуванні від відмінностей між ними шляхом представлення цих структур у більш загальному вигляді [5].

Джерелом метафоризації концептів виступають культурні коди, що становлять своєрідну понятійну сітку, використовуючи яку носій мови категоризує, структурує й оцінює навколишній і свій внутрішній світ. До системи універсальних кодів традиційно зараховують антропоморфний, зооморфний, фітоморфний, гігоморфний, реіморфний, часовий, просторовий, гастрономічний та інші коди, які, у свою чергу, можуть поділятися на окремі субкоди. Згадані коди належать до фонду спільного для всіх мовців знання, відтак опертя на них є ефективним і доречним способом представлення категорій внутрішнього світу.

Аналіз численних публікацій, присвячених вивченню концептуальної метафори, свідчить, що когнітивісти:

1) визнають її важливу роль в організації досвіду людини;

2) враховують, що метафора відображає якості та властивості найбільш значущих і культурно маркованих об'єктів для тієї чи іншої мовної спільноти;

3) вважають її одним із основних механізмів впливу на свідомість адресатів.

Пріоритетним напрямом досліджень у цій ділянці стало з'ясування специфіки метафоричної об'єктивності ключових концептів культури в різних типах дискурсів.

3. Мета і завдання дослідження

У центрі нашої уваги – одна з домінант морально-етичної сфери християнства – категорія заздрість, розглянута з погляду метафоричної концептуалізації. Предмет вивчення становлять фітоморфні ознаки у структурі аналізованого концепту, які репрезентують одну з груп біоморфного коду. Завдання статті полягає у виявленні й описі різновидів концептуальних ознак, які формують фітоморфний образ концепту заздрість у християнській релігійній картині світу.

4. Джерела дослідження

Джерелами дослідження стали репрезентативні тексти отців Церкви і пізніших християнських авторів, дібрані з Грецької патрології [6], Латинської патрології [7] та інших видань [8, 9] (ілюстративний матеріал наводиться у перекладі).

5. Концептуалізація фітоморфного коду в дискурсі отців Церкви

Аналіз релігійного дискурсу отців Церкви демонструє розгалужену систему метафоричних образів заздрість (у багатьох контекстах вона представляється також як печаль, ревність). Багату гаму концептуальних ознак реалізовано завдяки фітоморфним образам, які вводять ряд специфічних характеристик аналізованого концепту.

В образі рослини заздрість, як і ряд інших гріхів, починає своє існування з насіння, яке насавається в естві грішника самостійно, або ж його там засівають. Наприклад: (1) *Розглядай же себе, брате, щодня, якщо бажаєш пізнати серце своє... – чи не осуд там (на брата), або ненависть (до нього), або заздрість, або презирство? Якщо насіється в серці твоєму така отрута, помитай (тоді) Слово Господа Ісуса* (Ісайя Відлюдник, PG 40).

Без сторонньої допомоги насінини зла висіваються подібно до некультивованих рослин, як наприклад, трава, бур'ян, терен і будяки, що, як відомо, не потребують спеціального насадження, самі по собі сходять і швидко розростаються, пор.: (2) *Бо коли добрі помисли розбецуються, в ту ж мить, як терня й будяки, проростають у душі насінини зла* (Симеон Новий Богослов, PG 120); (3) *Бо як буває з полем, коли, очистивши та удобривши його, не посіяти на ньому доброго насіння, то сходять бур'ян, що в землі пухкій та м'якій це глибше укорінюється, – так і з людиною* (авва Доротей, PG 88), також приклади (26–28). Сприятливими обставинами для цього виступає волога, яка в контексті гріхів метафорично осмислюється як дощ пристрастей, що зрошує душу грішника і сприяє проростанню паростків та дозріванню плодів, пор.: (4) *Не завжди з вини інших людей нападає на нас печаль, але часто й з нашої власної провини. Бо ми самі в собі носимо причини всіх скорбот, що містяться у насінні пристрастей. Вони – як тільки впаде на нашу душу дощ спокус – одразу ж дають свої пагубні паростки і плоди* (Йоан Касіян Римлянин, PL 49-50).

Винуватцем насіювання цього та інших гріхів може бути й людина, яка сприяє виникненню насіння зла, як у собі самій, так і в комусь: (5) *Іноді який-небудь скверний і ненависний нам помисел ... насильно тримає ум наш у своїм полоні. ...[Він] зродився від нас же самих, бо по Хрищенню ми або віддавалися йому в серці своїм, або з власної волі своєї це й досі зберігаємо в собі деяке насіння зла, тим-то й вкорінюється у нас лукавий насінням своїм і не відійде від нас, поки не відринемо його. Скверний же помисел, що засіявся в нас через діяння зла, тоді вирвемо, коли принесемо Богу труди, достойні покаяння* (Марк Відлюдник, PG 65); (6) *Тисячма*

очима дивись за собою, щоб жодна шкода не була насаджена тобою в ближньому, але винищений був кожен корінь спокуси (Ісидор Пелусіот, PG 78); (7) Якщо ж через нашу гріховність засіваються в нас лукаві помисли, то слід негайно переводити їх на добрі... (авва Доротей, PG 88), також (4). Таку здатність, згідно з християнськими письменниками, людина через першородний гріх успадкувала від предків.

Однак найбільш результативним способом засівання гріхів, на думку багатьох отців Церкви, є діяльність диявола: (8) Змії страшний, всезлобивий диявол невідступно повзає довкола, бажаючи смерті нашої, потайки прокрадається, входить у серце наше і всіває в кожного насіння зла: в кого насолоду гріховну, ...в кого рівну вбивству пристрасть заздрості, через добру славу брата, якою (заздрістю) затьмарює розум його... (Теодор Студит, PG 99); (9) Уникаймо ж цього нестерпного зла [заздрості], що є наукою диявола, винаходом демонів, ворожим посівом... (Василій Великий, PG 31); (10) Грішні помисли – це диявольське насіння, тим-то не дадуть вони доброго плоду й сівач осоромиться (Ніл Синайський, PG 79); (11) Якщо хочеш спастися, не вір помислові своєму, бо біси сіють у тобі зле насіння і зображають усе навиворіт (Варсануфій Палестинський, PG 86), див. (47), (66), (69).

Йоан Касіян Римлянин у цьому випадку говорить про багатьох нечистих духів, які відповідають за окремі гріхи, що їх вони почергово всівають у грішника, відповідно до його сприйнятливості та ряду інших обставин, пор.: (12) Демони не розпалюють усіх пристрастей заразом у людині. Конкретну якусь пристрасть збуджує конкретний дух. Одні біси особливо полюбують нечисті й соромні похоті, інші – богохульство, ще інші – гнів і лютть, декотрі – смуток, а декотрі – марнославство і гордість. Кожен демон засіває у серці людини ту пристрасть, до якої сам особливо прив'язаний. Не всі вони разом збуджують свої пристрасті, а поперемінно, зважаючи на час, місце і готовість спокушуваного (Повч. 7:17) (Йоан Касіян Римлянин, PL 49).

Про спеціальних демонів заздрості (печалі, ревності) та духів інших гріхів згадують також Євагрій Понтійський, Йоан Ліствичник, Йоан Касіян, Ніл Синайський, Теодор Студит та ін., зокрема: (13) Від заспокоєння плоті сильніше лютують пристрасті й нападають неприборкані духи злоби, як бурі якісь: дух блуду, дух обжерливості, дух зажерливості, дух лінивства, дух печалі, дух гордині (Теодор Студит, PG 99); (14) Ліпше упокорімся і любім один одного братньою любов'ю (Рим. 12:10), намагаючись трапезою приборкати озвірівшого духа ревноців (Ніл Синайський, PG 79); (15) Славолюбний – раб жорстокої володарки, що продає його багатьом деспотам – звелченню, заздрості, ревності та численним юрбам духів. Хто ж марнославство перемагає смиренністю – той проганяє від себе цілий легіон демонів (Ніл Синайський, PG 79).

Основною причиною такої діяльності отці Церкви називають заздрість нечистих духів до людей і їх явних чи потенційних здобутків, пор.: (16) Демони з заздрості до плодів віри насаджують нам невіру... (Варсануфій Палестинський, PG 88); (17) Я був ще серед шляху, але повернули мене праця і хвороба; і вельми сильно скаржуся на заздрісного демона... (Григорій Богослов, PG 35); (18) Хула є породженням гордині; але нерідко вона постає... від заздрості бісів (Йоан Ліствичник, PG 88) та багато ін.

Як і будь-яка рослина, заздрість має корінь. Одна або разом з іншими гріхами вона глибоко й міцно вкорінюється в душі/серці/умі/плоті грішника, пор.: (19) Безнастанно спостерігай за пристрастими порухами в собі – і побачиш, що гніздиться в тобі багато пристрастей, які навіть не завжди можна розпізнати – через душевну неміч або глибоко закорінену гріховну звичку (Йоан Ліствичник, PG 88) (2), (5), (25), (26), (43), (47).

Завдяки корінню, заздрість-рослина, як і інші гріхи, може відроджуватись. Якщо цей стан хоча б раз опановував людину, то, незважаючи на каяття останньої, з'являтиметься в неї знову, пор.: (20) Коли хто покається в грісі, а потім знову впаде в той самий прогріх, то це свідчить, що така людина не очистилася цілком від гріха й не усунула його причини, через яку, як із коріння, знову виростає подібне (Василій Великий, PG 31). Враховуючи згадану властивість, отці Церкви порівнюють гріхи з гіллям, яке обрубують, але яке щоразу випускає нові пагони, та квітами і травами, які, хоч і зникають взимку, однак завжди відроджуються навесні, пор.: (21) ...Коли хто захоче обрубати гілля, а залишить коріння, то воно все одно буде давати пагони (Василій Великий, PG 31); (22) Хто бажає позбутися пристрастей, той нехай спершу вирве їхній корінь, бо доки залишається в ньому грошолоубство – корінь усього лиха – не буде йому користі з обрізаних гілок – скоро бо виростуть знову (Йоан Касіян Римлянин, PG 49).

З огляду на руйнівний вплив цього гріха, як на об'єкта, так і на суб'єкта заздрості, а також здатність регулярно виникати в людини, отці Церкви рекомендують ретельно знищувати її – викорінювати, виривати з коренем, відсікати, виполовувати, випалювати. Напр.: (23) Усяку мирську смертоносну печаль потрібно відкидати, виривати з корінням (Йоан Касіян Римлянин, PG 49); (24) Треба боротися... проти поганих навичок і пристрастей, і ...проти їхніх причин, які є корінням; бо коли не вирвано коріння, то терня обов'язково знову виросте, тим більше, що деякі пристрасті нічого не можуть зробити, якщо людина відсіче їхні причини. Так, заздрість сама по собі ніщо, але має деякі причини, серед яких є і славолюбство; бо хто прагне прославитися, той заздрить тому, кого прославляють або якому віддають перевагу... Отож треба не тільки відсікти пристрасті, а й їхні причини, потім добре удобрити свою вдачу покаванням і плачем і тоді вже почати сіяти добре насіння, яким є добрі діла (авва Доротей, PG 88); (25) [Ісус Христос] Обробив деревом хреста запустілу

душу, виполов із неї бур'ян і терня, вимів полову гріха і всі будяки її пороків спалив вогнем (Макарій Великий, PG 10); (25a) [Смиріння] викоринює всі бур'яни з поля Владики і дає благодать тим, які мешкають на ньому (авва Доротея, PG 88), (5), (6), (21), (26), (43), (57), (64) та ін.

Для того, щоб уникнути розповсюдження на місці заздрості інших гріхів, отці Церкви радять насівати або насаджувати замість неї благі чесноти: (26) *...Хто хоче очистити своє поле, той мусить спершу цілковито викоринити всю погану траву; бо якщо він не викоринить абсолютно всього її коріння, а лише зверху її зріже, то вона знову виросте. Отож йому треба, як я вже сказав, викоринити саме коріння; коли ж він добре очистить поле від трави, терня і тому подібного, то має його зорати, зборонувати і в такий спосіб обробити; а коли воно вже буде добре оброблене, тоді треба посіяти добре насіння. Бо якщо він після такого очищення залишить поле незасяним, то знову зійде трава і, знайшовши землю м'якою й удобреною від очищення, пустить коріння в глибину й ще більше укріпиться і побільшиться на полі. Так буває і з душею: спершу слід відсікти кожну стару пристрасть і ліхт звички...* (авва Доротея, PG 88), також (64) та ін.

У творах отців Церкви заздрість представляється такою, що, з одного боку, має корінь, з другого – є коренем для інших гріхів.

На думку Василя Великого, Григорія Синаїта, авви Доротея, заздрість виростає з кореня славолубства: (27) *Сварка чи заздрість розпочинаються не самі по собі, а беруть витоки із марнослав'я, бо хто домагається людської слави, той починає змагатися з людьми, яких супроводжує добра слава, чи заздрити більше уславленим* (Василій Великий, PG 31); (28) *Воістину, абсолютно суцї плоттю і люблячі самолюбство завжди сприяють похоті і марнославству; в них і заздрість закорінена, – висихаючи від зловтіхи і засмучуючись успіхами ближнього, обмовляють вони добре як погане...* (Григорій Синаїт, PG 46).

Теодор Студит виявляє закоріненість заздрості у гордині, яку вважає коренем усього зла, пор.: (29) *Корінь усього зла – гординя* (Теодор Студит, PG 99). Доротея у цьому випадку говорить про самолюбство, пор.: (30) *...Коренем усіх пристрастей є самолюбство* (авва Доротея, PG 88). Називається й інше коріння аналізованого емотивного стану, як напр., обжерство, від якого, (31) *«як від кореня, проростають стеблини – інші пристрасті й, ставши невдовзі деревами нарівні з тим, що їх породило, розгалужуються у пороки, що сягають небес* (Йоан Касіян Римлянин, PG 49), а також лінь, що, на думку Йоана Золотоустого, є *«приводом до зла і коренем зла»*, адже всякого зла навчило саме ледарство (Йоан Золотоустий, PG 54).

Однак найчастіше, за нашим спостереженням, коренем цього та багатьох інших гріхів отці Церкви, спираючись на Новий Завіт, називають грошолубство. Такої думки дотримуються Йоан Ліствичник, Єфрем Сирин, Ніл Синайський, Теодор Студит, Йоан Золотоустий та ін., пор.: (32) *Корінь*

усього лиха – грошолубство (1Тим. 6:10), бо воно породжує *ненависть, злочинність, заздрість, розлуку, ворожнечу, замішання, злопам'ятність, жорстокосердя, убивства* (Йоан Ліствичник, PG 88); (33) *...Грошолубство – корінь усіх пороків і пристрастей* (Єфрем Сирин [8]); (34) *Грошолубство – корінь усіх бід. Воно живить усі інші пристрасті й не дає всохнути тому, що від нього проросло* (Ніл Синайський, PG 79); (35) [Грошолубство є] *коренем усіх зол і причиною зради душі* (Теодор Студит, PG 99); (36) *Ніщо так зазвичай не розділяє і не роз'єднує нас один від одного, як заздрість і недобррозичливість, – ця жорстока недуга... суттєво важча, аніж сам корінь зла – грошолубство* (Йоан Золотоустий, PG 55).

Розвиваючи згадану тему, Єфрем Сирин говорить про розгалужену кореневу систему заздрості та інших гріхів, які, на його думку, виростають, окрім згаданого вже грошолубства, зі славолубства та хтивості, пор.: (37) *Коренем і першопрчиною усього злого є славолубство, любов до слави і грошей, з яких постає все лихе* (Єфрем Сирин, [8]). Ще складнішу, різнорівневу, вегетативну систему заздрості виокремлює Григорій Синаїт, згідно з яким, корінням заздрості є похоть і марнославство, які, у свою чергу, мають власний корінь – самолюбство, пор.: (38) *Воістину, абсолютно суцї плоттю і люблячі самолюбство завжди сприяють похоті і марновластву; в них і заздрість закорінена...* (Григорій Синаїт, PG 46).

Нерідко заздрість у творах отців Церкви сама ототожнюється зі згаданим вегетативним органом рослини й у цьому випадку називається *«коренем усього злого»* (Кипріяні Карфагенський), *коренем вад* (Григорій Ниський), *коренем спокуси* (Ісидор Пелусіот). Напр.: (39) [Заздрість] – *це корінь всього зла...* (Кипріяні Карфагенський, РІ 3); (40) *...Заздрість – це корінь пороку...* (Григорій Ниський, PG 44) (6), (65).

3-поміж конкретних гріхів, які проростають від згаданого кореня, отці Церкви називають убивство, пор.: (41) *Така це згубна пристрасть: вона не зупиниться, поки захоплену нею людину не скине безодню, поки не доведе її до гріха – вбивства, бо корінь вбивства – заздрість* (Йоан Золотоустий, PG 47). У творах християнських письменників така думка є доволі поширеною. Вона пов'язана з першою відомою згадкою про фізичне насильство людини над людиною (йдеться про описаний у Старому Завіті злочин Каїна проти Авеля (Буття 4:8)), яке було зумовлене саме заздрістю, пор.: *Заздрість зробила братовбивцею і Каїна, який не стерпів того, що інша жертва була святішою від його* (Григорій Богослов, PG 35); *Каїн, перший учень диявола... навчився в нього заздрістості і вбивства – цих споріднених між собою беззаконь, які Павло пов'язав разом, сказавши: сповнені заздрості, убивства* (Рим. 1:28-32) (Василій Великий, PG 31). Зауважимо при цьому, що Єфрем Сирин називає убивство через заздрість окремим гріхом і відносить його до тілесних пристрастей, пор.: (42) *Тілесні пристрасті такі: чревоугодництво, ненаситність, розкш,*

пияцтво..., вбивство через заздрощі або нерозумний гнів, всляке тілесне заспокоєння, догодження плотським похотям... (Єфрем Сирин, [8]). «Рівною вбивству» заздрість називає і Теодор Студит (Теодор Студит, PG 99), див. (8).

Заздрість може становити не тільки стрижневий, а й бічний корінь, формуючи разом з іншими вадами кореневу систему того чи іншого гріха, як наприклад, заздрість і ненависть, що, згідно з Антонієм Великим, є коренями недружелюбності: (43) *...З корінням виривайте із сердець лихі думки один на одного, що гнітять вас, аби таким чином перетинати вслякий зародок неприязні, корінням якої є ненависть та заздрість* (Антоній Великий, PG 40).

Християнські письменники звертають увагу й на деякі зовнішні ознаки вегетативного органу гріха, а саме – його здатність не тільки проростати у глибину (2), (19), а й спрямовуватися вгору: (44) *Отже, заздрість є той корінь гіркоти... (пор. Євр. 12:15), який, піднімаючись у висоту, спрямовується до ганьблення... Бога* (авва Піамон Великий).

Окрім насіння та кореня, заздрість у творах отців Церкви уподібнюється до інших частин рослин із характерними для них ознаками.

Регулярним у християнському релігійному дискурсі образом аналізованого гріха є паросток. Заздрість порівнюється з пагоном, який проростає від кореня і спрямовується вгору: (45) *Особливо їй [душі] треба дбати про чистоту, берегти себе від надзвичайно сильних душевних пристрастей і потаємних гріхів, тобто від похоті, марнославства, людиноугодництва, лицемірства..., заздрості, звеличення, ревноців... та подібних до них невидимих ганебних пристрастей* (Рим 1:26). Святе Писання вважає потаємні душевні гріхи подібними до явних, тому що всі вони – паростки одного кореня (Єфрем Сирин, [8]) (4), (20), (21) та ін.

Традиційним фітоморфним образом заздрості є плід: (46) *Як ті, які, через недбальство про хороше, вносять у природу свою лукаві пристрасті і з радістю проводять в них життя..., плодоносячи зажерливість, заздрість, лукавство...* (Макарій Великий, PG 10), див. також (4), (10).

Заздрість уявляється плодом різних рослин, зокрема трав і дерев, спільною рисою яких є їхня невартисність, оскільки в цьому випадку йдеться про бур'яни або нецінні (неплодючі, некультивовані) дерева: (47) *Злим є кожний, хто приймає в душу свою насіння злого диявола, яке плодоносить у ньому терня й будяки гріха... Такими є заздрість, ненависть... і всяка інша ганебна й низька пристрасть, яка оскверняє душу, як каже Христос Господь* (Симеон Новий Богослов, PG 120); (48) *Плід же протилежного духу є ненависть, малодушність..., гнів, зневіра, заздрість, обжерство, пияцтво... Від таких плодів пізнавай дерево* (Микита Стифат, PL 52). Наведене твердження Микити Стифата є алюзією до Нового Завіту, згідно з яким «кожне добре дерево родить гарні плоди, а лихе дерево – плоди погані. Не може добре дерево приносити плодів поганих, ані лихе дерев – плодів

добрих. Всяке дерево, що не родить доброго плоду, рубають і в вогонь кидають. За їхніми плодами, отже, пізнаєте їх» (Мт. 7: 17-20), (Мт. 3:10; 12:33 та ін.).

Значне поширення в релігійній метафоричній мові має образ гілок дерева, що не плодоносять або не дають доброго плоду. Від таких «гілок зла» неодмінно належить позбуватись: (49) *Необхідно сказати про гілки зла, щоб кожна людина знала, що таке пристрасть, і що відлучає її від Бога. Ті ж, що хочуть творити волю тіла свого..., будуть... вкинуті у темряву кромішню, де лютує диявол у лахміттях пристрастей своїх, котрі суть: блуд, похитливість, грошолобство, обмова, гнів, заздрість, марнославство, гордість. – Вони-то і є гілками зла* (Ісайя Відлюдник, PG 40) (21), (22). Як і в багатьох інших випадках, цей фітоморфний образ запозичено з Нового Завіту, пор.: *Кожну в мені гілку, яка не приносить плоду, відрізує він. А кожну, яка вроджує плід, він очищує, аби ще більше плоду дала* (Йо.15:2). За нашим спостереженням, образ «гілок зла» отці Церкви активно використовують щодо різних гріхів, відтак він має чимало інтерпретацій і ґрунтується на тонкому знанні властивостей об'єктів природи.

Менш регулярними є інші фітоморфні образи заздрості, як наприклад, цвіт, який трактується згубним, та щепка, яку прививають до людської природи, хоч вона й неорганічна останній, пор.: (50) *О, заздрість, сестра лицемірства, винуватиця підступності, сіяльниця вбивства, зміїне насіння, згубний цвіт...* (Йоан Золотоустий, PG 48); (51) *Якщо наш хлібороб зарозуміло надумає покинути учителя й порадики свого, тобто Божественне Писання, то починає грішити, прищеплюючи до природи своєї те, що їй чуже: невіру, невігластво, ненависть, заздрощі, гординю...* (Єфрем Сирин [8]); (52) *Отже, чесноти – природні нам, а пристрасті – чужі нашій природі, але прищеплюються до неї, коли душа віддається самодогоджанню та ухилиється від чеснот* (авва Доротеї, PG 88).

У складі царства рослин виокремлюються родові та видові різновиди заздрості. Її родовим образом постає, зокрема, трава, яка в контексті її зростання на тих чи інших угіддях (полі, ниві, винограднику, пасовищі) тлумачиться як шкідлива або небезпечна. Зокрема, гріх заздрості асоціюється з отруйною рослинністю, що росте на пасовищі та завдає шкоди душі, яка нею живиться, пор.: (53) *Заздрість – це наїдок душі, що отрує її соки та безнастанно мучить її, нещасну, щастям та успіхами інших. ...Всяка пожадливість та блукання непостійного серця – це випас душі на отруєному пасовиську, де вона поїдає услякі шкідливі яства – замість того, щоб споживати хліб небесний...* (Йоан Касіян Римлянин, PL 49) (1), (23).

Актуальним у релігійному дискурсі отців Церкви є також образ дерева, що проростає в душі людини і стає осередком як конкретних гріховних пристрастей, так і гріхів у цілому, пор.: (54) *Тож і душу, і гріх, що прилип до неї, уподібнюємо до великого дерева, на якому багато віття, а коріння –*

в земних глибинах (Макарій Великий, PG 10); (55) *Тому й кажу вам: завжди відсікайте пристрасті, поки вони ще молоді, перш ніж вони вкоріняться і закріпляться у вас і почнуть гнівити вас, бо тоді доведеться вам багато постраждати від них; тому що одна справа вирвати маленьку билінку, а інша – викоринити велике дерево* (авва Доротеї, PG 88).

Більш частотними є метафори, пов'язані з видовими найменуваннями. З-поміж конкретних фітоморфних образів базою для метафоризації як заздрості, так і всіх інших гріхів, стають колючі трав'янисті рослини – терен і будяк: (56) *Викинь зі свого серця будяки і терни, щоб божественний і духовний посів дав щедрий плід під час жнив. Виблюй жовчну отруту, зризни трутизну ворожу – хай очиститься розум, спалюжений зміною заздрістю* (Кипріяні Карфагенський, PL 3); (57) *Не вирощуймо терни й будяки – злі гріховні пристрасті, щоб не провинитись і не підпасти під виголошений вирок: «кожне бо дерево, що не приносить доброго плоду, буде зрубане та кинуте в вогонь»* (Лк. 3:9) і *згорить, тобто умре вічною смертю* (Теодор Студит, PG 99) (25), (26), (47).

Таким метафорам, вочевидь, сприяють прикметні ознаки та якості згаданих рослин: їхня здатність швидко й густо розростатися, щільно переплітатися, міцно чіплятися, ранили колючками того, хто до них доторкається, заповнювати родючі землі, перешкоджаючи ростові корисних рослин і культур, з ними постійно ведеться боротьба, їх важко викоринити тощо. Згідно з отцями Церкви, в образі терну й будяків гріх заздрості, як, зрештою, й інші гріхи, легко проростають в серці і/або душі грішника. Як видається, важливою підставою для такого порівняння є наявність у згаданих рослин колючок, які у християнстві символізують муки Христа (Мт. 27:29; Мр. 15:17; Йо. 19:2), а в контексті Біблії означають гріх і злобу, що посягають на чесноту, пор. (Йов 31:40; Єз. 28:24; Мт. 7:16; Євр. 6:8) та ін.

Як уже згадувалося, заздрість може насіватися сама по собі або ж вирощуватися (її насівають, насаджують) за чийогось посередництва (людини, диявола), що сприяє формуванню її образу як некультивованої та культивованої рослини. У першому випадку заздрість-рослину викоринюють, вирубують, спалюють, а замість неї насівають або насаджують інші культури, пор.: (58) *Як поновлюєте ви поля, так і землю душі очищайте від тернів мисленних вогнем страху Божого і мечем істини вашої, ... ненавидячи заздрість, лукавство, звабу, зневагу та обмови* (Теодор Студит, PG 99); (59) *Якщо ти на ніжній землі виявився терном, то годишся тільки у вогонь* (Григорій Богослов, PG 35) (24), (26), (43) та ін. У другому – її підживлюють і культивують. Своєрідним добривом, згідно з Паїсієм Святогорцем, для неї виступає гординя: (60) *...Якщо людина не викоринює душевних пристрастей: ...заздрості, гніву..., то вона лише підживлює свої пристрасті гординею* (Паїсій Святогорець, [9]). Що ж до культивування заздрості, то її, як вважає Єфрем Сирин, можна нащеплювати, хоч це й видається

йому, як уже зазначалось, процесом неприродним (51), (52).

В образі рослини заздрість має своє середовище росту. Як показав аналіз творів святих отців, місцем, у якому вона засівається й успішно проростає, є серце, душа, розум та внутрішність (плоть) грішника, які, відповідно, постають своєрідними локусами аналізованого емотивного стану: (61) *Цю згубну пристрасть – печаль – ми вирвемо зі серця, якщо постійно духовно повчатимемо й оживлятимемо душу свою надією на майбутнє блаженство* (Йоан Касіян Римлянин, PG 49); (62) *Сійте, по заповіді Апостольській, не в плоть, а в дух, щоб від плоті не пожати зотління; але сійте в дух, щоб від Духа пожати плоди духовні* (Гал. 6:8), – *навчаючись терпінню, постійності, великодушності..., ненавидячи заздрість, лукавство, звабу, зневагу та обмови* (Теодор Студит, PG 99); (63) *Страх Господній викоринює з душі всі лукавства й гріхи* (Антоній Великий, PG 40), (1), (2), (5), (8), (11), (12), (19), (26), (43), (45) та ін.

Із природних типів ландшафтів, на яких може вирости заздрість, у творах отців Церкви згадується нива, поле, пасовище, виноградник: (64) *Законодавець з любови до людей одразу ж прийме його [того, хто покався], подасть йому розуміння й добру силу знову обробляти ниву природи своєї, корчувати злі звички [ненависть, заздрість, гординю та ін.] ...і замість них засіювати чесноти* (Єфрем Сирин, [8]), див. (3), (26). Своєю чергою, заздрість і сама представляється ділянкою, де вирощують молоді рослини для пересадки, свідченням чого є порівняння її з розсадником: (65) *Загубель від ревностів далеко простирається: вона різноманітна і багатоплідна. Це корінь всіх зол, джерело спустошень, розсадник гріхів, причина злочинів* (Кипріяні Карфагенський, PL 3).

Прототиповою властивістю заздрості, яку традиційно виокремлюють отці Церкви, є її гіркий смак. Цією прикметною ознакою наділяється як уся рослина загалом, так і її коренева частина: (66) *Коли друг твій, вважаючи добру славу твою приниженням для себе, уразиться заздрістю і задумає якось затьмарити її, пильнуй, щоб не уразитись самому, дозволивши влити в твою душу гірку отруту засмучення. Цього й домагається сатана, щоби розпалити заздрістю друга твого, а тебе – засмученням з'їсти* (Ніл Синайський, PG 79); (67) *Не тільки плотюлюбіві і звірячі біси похоті та гніву дихнуть на тебе, а й духи богохульні в гіркій заздрості повстануть проти тебе* (Микита Стифат, PL 52); (68) *Як пізнає усю гіркоту заздрості, якщо не здобуде солодкості любови?* (Ісайя Відлюдник, PG 40) (44). Належить зауважити, що згадане метафоричне осмислення заздрості не є оригінальною ідеєю отців Церкви. У контексті фітоморфних характеристик воно часто фігурує в Новому Завіті, де заздрість іменується прикметником *гірка* та словосполученням *гіркий корінь*, наприклад, (Євр. 12:15).

На рослинні ознаки заздрості вказує також можливість приготувати з неї настій: (69) *Дзбаночки*

з різними настоями приготувавши, цей огидний улаштувач усякого беззаконня ходить, як бачив хтось зі святих (Св. Макарій Вел.), і до якої пристрасті бачить кожного з нас більш готовим, відповідне тому і зілля підносить і дає з'їсти; споживши, той запалюється пристрастю: одному дає він зілля блуду, іншому заздрості, третьому обжерливості, іншому самодурства..., тому те, цьому – це і кожному своє ... (Теодор Студит, PG 99).

6. Висновки

Підводячи підсумки, зауважимо, що фітоморфні образи заздрості займають важливе місце в релігійному дискурсі отців Церкви. Про це свідчить наявність численних концептуальних ознак, що реалізують різнобічні характеристики заздрості-рослини. З-поміж найпоширеніших фітоморфних образів аналізованого концепту виокремлюються концептуальні метафори, які вказують на: частини заздрості-рослини (заздрість – *насіннина, корінь, паросток, щепка, гілка, плід, цвіт*); її родо-видові характеристики (заздрість – *трава, квітка, дерево, бур'ян, терен, будяк*); фази розвитку (*насівається, вкорінюється, проростає, росте, дозріває, розвивається, зникає*); види сільськогосподарських робіт (заздрість у формі рослини культивують (*сіють, насаджують, нащеплюють*) і рекультивують (*винищують, виривають, зрізають, викорінюють, вирубують, випалюють* тощо); типи природних ландшафтів, на яких вона поширюється (*пасовище, поле, нива, виноградник*), або з якими асоціюється (*розсадник*). Середовищем активного росту й розвитку заздрості-рослини виступає також ество людини – її душа, серце, нутроці, розум, що загалом є традиційними локусами для категорій внутрішнього світу. Згадані характеристики більшою чи меншою мірою прикметні також іншим гріхам, що постають в образі рослин (передусім належним до групи «смертні гріхи»), з якими заздрість часто виступає в одному контексті.

Загалом використання фітоморфної метафори формує негативний образ заздрості як об'єкту царства рослин, який згубно впливає на середовище та людину: проростає в неналежних місцях, сприяє розвиткові й поширенню шкідливих і небезпечних рослин-гріхів, має поганий смак (*гірка*), є основою для приготування шкідливих настоїв (*отрути*) тощо. Прагматичний потенціал такої метафори характеризується ідеями шкідливості (заздрість руйнує особистість і суб'єкта і об'єкта цього емоційного стану), циклічності (можливість повторного виникнення), небезпеки (зумовлює появу інших гріхів) та боротьби (християни мають запобігати виникненню заздрості, а у випадку її появи – знищувати).

Література

1. Lakoff, G. The contemporary theory of metaphor [Text] / G. Lakoff, A. Ortony (Ed.). – Metaphor and Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 245 p. doi: [10.1017/cbo9781139173865.013](https://doi.org/10.1017/cbo9781139173865.013)
2. Abraham, W. A linguistic approach to metaphor [Text] / W. Abraham. – Lisse, Holland: Peter de Ridder Press, 1975. – 54 p.
3. Kövecses, Z. Metaphor: A practical introduction [Text] / Z. Kovecses. – New York: Oxford University Press, 2002. – 4 p.
4. Lakoff, G. Metaphors We Live By [Text] / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 12 p.
5. Langacker R. W. A dynamic usage-based model [Text] / R. W. Langacker; M. Barlow, S. Kemmer (Ed.). – Usage-based models of language. – Stanford, California: Center for the Study of Language and Information, 2000. – 4 p.
6. PG – Patrologiae cursus completus. Series graeca. Vol. 1-161 [Text] / J.-P. Migne (Ed.). – Paris: Imprimerie Catholique, 1857–1866. – P. 1–161.
7. PL – Patrologiae cursus completus. Series latina. Vol. 1-221 [Text] / J.-P. Migne (Ed.). – Paris: Imprimerie Catholique, 1844–1864. – P. 1–221.
8. Sancti Ephraem Syri opera omnia Opera omnia quae exstant Graece, Syriace, Latine in sex tomos distributa [Text] / Ephraem Syrus. – Romae: Typographia Vaticana J.M.H Salvioni, 1746. – Vol. 3.
9. Святогорец, С. П. Слова. «Страсти и добродетели» [Text] / С. П. Святогорец. – Москва: Святая Гора, 2008. – Т. 5.

References

1. Lakoff, G.; Ortony, A. (Ed.) (1993). The contemporary theory of metaphor // Metaphor and Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 245. doi: [10.1017/cbo9781139173865.013](https://doi.org/10.1017/cbo9781139173865.013)
2. Abraham, W. (1975). A linguistic approach to metaphor. Lisse, Holland: Peter de Ridder Press, 54.
3. Kövecses Z. (2002). Metaphor: A practical introduction. New York: Oxford University Press, 4.
4. Lakoff, G., Johnson. M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 12.
5. Langacker. R. W.; Barlow, M., Kemmer, S. (Eds.) (2000) A dynamic usage-based model // Usage-based models of language. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information, 4.
6. Migne, J.-P. (Ed.) (1857–1866). PG – Patrologiae cursus completus. Series graeca. Paris: Imprimerie Catholique, 1–161.
7. Migne, J.-P. (Ed.) (1844–1864). PL – Patrologiae cursus completus. Series latina. Paris: Imprimerie Catholique, 1–221.
8. Sancti Ephraem Syri opera omnia Opera omnia quae exstant Graece, Syriace, Latine in sex tomos distributa (1746). Romae: Typographia Vaticana J. M.H Salvioni, 3.
9. Paisios of Mount Athos, Elder, (2008). Sermons. Passion and Virtue. Moscow: Sviataja Gora, 5.

Рекомендовано до публікації д-р філол. наук, проф. Бацевич Ф.С.
Дата надходження рукопису 25.11.2014

Ясіновська Оксана Василівна, асистент, кафедра загального мовознавства, Львівський національний університет ім. Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79 000
E-mail: ojasinovska@gmail.com